

educational process differentiated approach to the training and education of children with intellectual disabilities.

Keywords: *didactics, lesson, correctional - educational process, differentiated learning process.*

References:

1. Yeremenko, I.G. (1996). *Olihofrenopedahohika* [Pedagogy of children with intellectual disabilities]. Kyiv: Vyshcha shkola.
2. Yeremenko, I.G. (1972). *Materialy doslidzhen protsesu navchannia v dopomizhnii shkoli* [The research of the learning process at the school for children with intellectual disabilities]. Kyiv: Rad. shkola.
3. Yeremenko, I.G. (Ed.). (1986). *Osnovy specialnoi didaktiki* [Fundamentals of special didactics]. Kyiv: Rad. shkola.

УДК 376 – 056.263 : [373 . 2. 016 : 811. 161. 2' 221. 2] : 37. 026

Кульбіда С. В.

доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник лабораторії
жестової мови Інститут спеціальної
педагогіки НАПН України, м.Київ

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИНЦИПИ ДОБОРУ МОВНОГО, МОВЛЕННЕВОГО, ІЛЮСТРАТИВНОГО, ВІДЕОІНФОРМАЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ ДО ЗМІСТУ ПРОГРАМИ «УКРАЇНСЬКА ЖЕСТОВА МОВА»

У статті представлено бачення застосування загальних і спеціальних принципів опанування жестомовною комунікативною компетенцією на уроках української жестової мови. З'ясовано особливості добору мовленнєвого, мовного, ілюстрованого, відеоінформаційного матеріалу при застосуванні описаних принципів у процесі двомовного навчання.

Ключові слова: *білінгвізм, українська жестова мова, спеціальні принципи, жестомовна комунікативна компетенція, мова, мовлення, програма, відеоінформація.*

Зміни в освітньому напрямку двомовності загальноосвітніх спеціальних закладів в Україні є своєчасними. Ми є учасниками історичного руху у питанні розробки як законодавчого забезпечення цього процесу, так і теоретико-методологічних - лінгводидактичних, методичних підходів у питаннях впровадження і застосування двомовного навчання (української жестової мови та української мови), набуття досвіду жестомовної комунікативної компетентності. Ефективність опанування жестово-комунікативної компетенції (ЖКК) на уроках УЖМ загальноосвітніх спеціальних шкіл для нечуючих осіб значною мірою залежить від якісного складу мовного, мовленнєвого, ілюстративного, відеоінформаційного матеріалу, що використовується у змісті опанування знань, умінь і навичок. Добір навчальних матеріалів для змісту програми УЖМ здійснюється на основі загальних та спеціальних принципів двомовного навчання.

Мета статті – охарактеризувати загальні та спеціальні принципи опанування жестомовною комунікативною компетентністю на уроках української жестової мови загальноосвітніх спеціальних шкіл.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час аналізуючи великий масив літератури загальної та спеціальної лінгводидактики, прийшли до висновку, що проблема відбору принципів двомовного навчання української жестової мови для нечуючих учнів розглядалися у багатьох наукових працях Адамюк Н., Дробот О., Зборовської Н., Іванюшевої Н., Кульбіди С., Чепчиної І. та ін.

Слід зазначити, що поняття "критерії відбору" навчального матеріалу трактується науковцями-методистами в загальній й лінгводидактиці як основні ознаки (зміст, структура, обсяг) матеріалу, за допомогою яких оцінюється доцільність або недоцільність його використання з певною навчальною метою. Ґрунтуючись на такому підході, під *критеріями відбору принципів* ми розуміємо їхні якісні та кількісні характеристики, за якими визначається їхня придатність/непридатність для використання у двомовному навчальному процесі глухих учнів.

1. *Принципу доцільності та соціальної ефективності*, що забезпечує актуальність дібраних матеріалів, їхню відповідність основним проблемам сучасного соціального (наукового, культурного) розвитку спільноти глухих. Цей принцип:

а) враховує потреби до знань і сфер їхнього використання для задоволення, визначених програмою, комунікативних намірів глухих учнів у межах певних тем та ситуацій спілкування;

б) сприяє соціальній та комунікативній адаптації випускника школи до особливостей розвитку сучасного суспільства;

в) гарантує набуття досвіду соціальної, зокрема комунікативної, поведінки в різних умовах мовленнєвої взаємодії з використанням відповідних мовних, мовленнєвих та ін. засобів;

г) уможливорює підбір навчального матеріалу, який забезпечує не лише виконання практичної мети, а й освітньої, розвивальної, компенсаторної, виховної цілей;

д) регламентує оптимальний обсяг доступного для нечуючих учнів мовного, мовленнєвого матеріалу, що забезпечує спілкування в усній та письмовій формах у межах тем, визначених навчальною програмою, задовольняючи в такий спосіб комунікативні можливості учнів;

е) формує здатність оволодівати ефективними способами, з одного боку, інформування, з – іншого, здобування, аналізу і доцільного використання іншомовної тематичної інформації, раціонально диференціювати та інтегрувати її відповідно до умов і завдань навчання;

є) орієнтує на раціональну організацію матеріалу у двомовному навчальному процесі, поступово забезпечує необхідність збалансованості його змісту для взаємопов'язаного оволодіння глухими школярами різними видами мовленнєвої діяльності вербальної мови (читанням, письмом, дактилюванням);

ж) передбачає використання ефективних засобів навчання мови і мовлення (вправ і завдань, ілюстрацій, інструкцій, схем, таблиць, відеоматеріалу), відповідно до практичних цілей спілкування, забезпечує раціональний їх розподіл у всьому навчальному процесі кожного класу;

з) в умовах двомовного навчання формує в глухих учнів умотивовану готовність до подальшого засвоєння знань та усвідомленого оволодіння мовою;

і) сприяє розвитку механізмів самостійної пізнавальної діяльності, уміння здобувати іншомовний досвід відповідно до своїх практичних життєвих потреб.

2. *Принципу ретельного добору з урахуванням комунікативної цінності навчального матеріалу*, що передбачає комунікативно доцільний у якісному та кількісному відношеннях добір мовних, мовленнєвих, ілюстративних засобів, які дають можливість на достатньому рівні (відповідно до вимог навчальної програми) організувати спілкування в межах запропонованих сфер, тем і ситуацій; зорієнтовує на доцільний добір засобів засвоєння мовного й мовленнєвого матеріалу, які ефективно готують глухих учнів до спілкування; забезпечує дидактичну і методичну необхідність доцільного застосування у змісті курсу матеріалів (ілюстрацій, схем, таблиць, інструкцій тощо), які дозволяють ефективно організувати навчання спілкуванню; передбачає використання тематичного інформаційного матеріалу, який відповідає комунікативним потребам учнів і за змістом узгоджується з їхніми віковими, компенсаторними особливостями та інтересами.

3. *Принципу автентичності*, що зумовлює добір мовного і мовленнєвого матеріалу, який відповідає нормам, прийнятим у товаристві, мова якого вивчається. Відповідно, у змісті навчальних посібників мають бути передбачені автентичні зразки мовлення, формат яких узгоджується із прийнятими нормами і сприяє розвиткові пізнавальних інтересів учнів, формують уявлення про власну та другу культуру, свій та інший спосіб життя.

4. *Принципу достатності та доступності*, що вимагає добору мовного, мовленнєвого, ілюстративного та інформаційного матеріалу в обсязі, достатньому для реалізації комунікативних намірів глухих учнів із визначених навчальною програмою тем спілкування, вибору засобів його засвоєння відповідно до вікових особливостей школярів та їхнього навчального досвіду. Окрім того, зміст і обсяг навчальних матеріалів і темп їхнього засвоєння мають узгоджуватися із віковими та індивідуальними можливостями глухих учнів, їхніми можливостями, навчальним досвідом і поступовим нарощуванням складності навчального матеріалу.

5. *Принципу типовості та варіативності мовного і мовленнєвого матеріалу*, який певною мірою співвідноситься з принципами автентичності, частотності та стилістичної необмеженості (добір жестів/слів і жесто/словосполучень, які не пов'язані з вузькою сферою вживання, а є типовими для широкого кола сфер і тем спілкування). Означений принцип передбачає добір такого матеріалу, який вважається типовим – найдоцільнішим для вживання в різних ситуаціях спілкування.

6. *Принципу частотності*, що передбачає добір мовних і мовленнєвих одиниць, яким характерна висока частотність вживання в сучасному середовищі, суспільстві незалежно від умов і цілей навчання та тем спілкування. Недоцільно добирати до списку окремі мовні та мовленнєві одиниці, що певною мірою мають тенденцію на поступове їхнє вилучення із широкого вжитку («архаїзми»), а також ті жести/слова, які поки що не стали загальноновживаними («неологізми», розмовна лексика сучасної молоді тощо).

7. *Принципу тематичної організації двомовного навчання* іншомовного спілкування, що передбачає тематичне структурування змісту вивченого матеріалу, за якого дидактично доцільно дібраний і методично раціонально організований у кожному тематичному розділі мовний, мовленнєвий, інформаційний та відеоілюстративний матеріал, забезпечує навчання спілкування у письмовій формі у межах вимог програми. Кожна тема за інформаційним наповненням є автономним компонентом змісту двомовного навчання, водночас, усі теми пов'язані значним обсягом мовного і мовленнєвого матеріалу, який є спільний для них, а також видами і формами навчальної діяльності, спрямованої на пред'явлення, активізацію та контроль якості засвоєння тематичного змісту.

8. *Принципу науковості*, що забезпечує необхідність добору до змісту навчальних посібників тематичного інформаційного (вербального та ілюстративного) матеріалу, який узгоджується із сучасним рівнем розвитку різноманітних галузей знань, у межах яких передбачається здійснювати навчання спілкування, а також засобів його засвоєння, що відповідають віковим, компенсаторним можливостям глухих учнів і узгоджуються з методами/підходами, які використовуються при двомовному навчанні.

9. *Принципу врахування навчального досвіду та міжпредметних зв'язків*. Принагідно зазначимо, що добір нового інформаційного матеріалу, що не дублюється з тим, яким нечуючі учні оволоділи у змісті інших шкільних предметів. Утім, цим принципом не заперечується використання тематичної інформації, яку недостатньо або в інших аспектах висвітлено у змісті інших навчальних двомовних програм, чим певною мірою забезпечуються комунікативні наміри глухих школярів з певної теми.

10. *Принципу диференційованого навчання*, що передбачає здійснення добору мовного і мовленнєвого матеріалу до змісту двомовного навчання від дошкілля до 12 класу відповідно до врахування:

- ✚ цілей навчання;
- ✚ рівня володіння навчальним мовним і мовленнєвим матеріалом: рецептивного, продуктивного рівнів;
- ✚ виду мовленнєвої діяльності (жестикулювання (показ, зчитування), дактилювання, читання, письмо);
- ✚ особливостей змісту кожної тематичної теми.

11. *Принципу культуровідповідності та культурної цінності навчального матеріалу*, що забезпечує формування в глухих учнів лінгвокраїнознавчої та соціолінгвістичної компетентностей. Це дає їм можливість користуватися автентичними мовними одиницями і мовленнєвими зразками, типовими для спілкування в сучасній соціокультурній сфері в межах змісту кожної представлені в програмі теми. Глухі учні повинні знати, в яких типових соціальних сферах використовуються певні тематичні лексичні одиниці та відповідно вміти це робити в реальних умовах спілкування. Для цього доцільно презентувати у змісті навчальних посібників відповідні пам'ятки/інструкції, що спрямовані на формування в учнів уявлень про мовленнєві функції таких лексичних одиниць. Цей принцип передбачає також добір ілюстративного, відеоматеріалу, який має історичну, соціальну, культурну цінність для учнів як громадян країни, мова якої вивчається.

Особливий наголос хочемо зробити на особливостях підбору відеодіалогів-зразків, які мають підбиратися від носіїв природного жестового мовлення, зібрані в лабораторії жестової мови (ЖМ) Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, УТОГ, обласних осередків УТОГ, Культурного центру глухих.

Керуючись вимогою автентичності, полем для відбору діалогів-зразків, а також мінідіалогів, є записи жестовою мовою, а також відео- та аудіоматеріал навчальних курсів підвищення кваліфікації Навчально-відновлювального центру УТОГ. Не викликає сумніву, що діалоги повинні відповідати сучасним нормам та стандартам УЖМ, тобто бути відповідним критерію нормативності та еталонності мовлення. Автентичні діалоги-зразки, на нашу думку, виступають не лише еталоном мовлення, до якого мають прагнути учні у процесі усвідомлення і наслідування, а й джерелом соціокультурної інформації лінгвальної спільноти. Тобто, відповідають критерію зразковості мовлення. Зразковість таких діалогів ми вбачаємо у насиченості мовлення його учасників, як справжніх носіїв мови, мовленнєвими зразками, еталонами, формулами, стягненими формами, «почерками», стилями тощо, які притаманні діалогічному спілкуванню в спільноті глухих України;

З іншого боку, діалоги-зразки мають бути зрозумілими глухим учням та відповідати програмним вимогам. А саме, мовна насиченість (граматичний, лексичний, морфологічний матеріал), який використаний в діалозі, має відповідати темам поступового вивчення. При цьому враховується той матеріал, який був вже засвоєний, і присутність такого, який необхідно засвоїти в межах кожної окремої теми, а також їхнього співвідношення, а саме, в діалозі незнайомий мовний матеріал має становити не більше 5 %. Тому, згідно з вимогою функціональної та стилістичної диференціації відбираються діалоги-зразки, що враховують їхню репрезентативність в плані насиченості різними діалогічними едностями*. *Уточнимо, що в залежності від взаємозв'язку висловлень у діалозі виділяють різні види едностей, які об'єднуються за комунікативною функцією ініціативної репліки, а саме, повідомлення, спонукання, запитання, а також, привітання, прощання, висловлювання вдячності. Такий підхід зумовлений тим, що одиницею навчання діалогічного мовлення у методиці викладання двох мов прийнято вважати саме діалогічну едність (Адамюк Н., Кульбіда С., Чепчина І. та ін.).

Отже, в процесі добору діалогів-зразків необхідно спиратись на основні види діалогічних едностей, при чому висувається ще одна вимога щодо представлення в діалозі щонайменше трьох із них. Це зумовлено й тим, що глухі учні в межах

виучуваних тем й активних мовних мінімумів мають навчитися починати розмову, реагувати на репліки співрозмовника, підтримувати розмову та ін., тобто, оволодіти вміннями не лише якісно зчитувати, а й продукувати ініціативні репліки та репліки-реакції.

Щодо відповідності віковим інтересам та потребам глухим учням, то варто звернути увагу на те, що для початкового ступеня навчання варто добирати такі відеодіалоги, які містять особистісні, поведінкові та морально-етичні проблеми, які відповідають компенсаторним можливостям, інтелектуальній підготовці, віковим особливостям та соціальній зрілості школярів.

Критерій співвідносності вербального і невербального компонентів означає, що у відеозразку невербальна поведінка учасників діалогу має відображати їхнє мовлення, або слугувати тим чинником, який допоможе його зрозуміти.

Ще один критерій, продиктований принципом двомовного навчання, який передбачає, що відеодіалог-зразок має моделювати реальну комунікативну ситуацію.

Критерій обсягу відеодіалогу-зразка передбачає обмеженість тривалості його показу. Обсяг іфдеодіалогу-зразка є обов'язковим нормативним параметром його пред'явлення. Згідно з програмними вимогами наприкінці першого року вивчення УЖМ й УМ глухі учні здатні розуміти жестове мовлення в нормальному темпі в межах 2-3 хвилин показу. Враховуючи те, що протягом навчального року уміння розуміти зразок такого обсягу лише формуються, ми обмежили показ діалогів-зразків від 1-єї до 2-х хвилин. Добираючи відео- для навчання діалогічного мовлення необхідно провести аналіз уживаних у дібраному фрагменті лексичних і граматичних одиниць, визначити тип діалогу та доцільність і відповідність темі програмного матеріалу. Слід зауважити, що межі виокремлення мовного матеріалу зумовлені програмними вимогами щодо активного та потенційного мінімумів лексики, граматики, морфології, соціокультурним компонентом. Добір мовного матеріалу зумовлюється також специфічними рисами діалогічного мовлення, а саме: зверненість – вживання звернених речень, орієнтованих на другу особу; ненормативність – незакінчені речення, їхня спрощена синтаксична структура, скорочені форми жестів/слів та жесто/словосполучень, еліптичність; клішованість – сталі вирази, повсякденні слова, які притаманні іноді й офіційним розмовам.

Отже, мовний матеріал вимагає включення до змісту навчання мовних кліше, мовленнєвих функцій, заповнювачів пауз, еліптичних конструкцій тощо, тобто, фраз, висловів, граматичних структур, які порушують норми з точки зору граматики української мови, втім, є типовими для діалогічного жестового природного мовлення. До змісту навчання слід віднести також лінгвістичні маркери соціальних стосунків, вирази народної мудрості, безеквівалентну та конотативну лексику, вирази привітання, подяки тощо. Також необхідно враховувати потреби і можливості учнів, їхній мовленнєвий досвід. Тільки за умови, що відеоматеріал буде цікавим і відповідним сформованим навичкам та вмінням учнів, презентований діалог буде зрозумілим і засвоєним.

Усі зазначені проаналізовані принципи взаємопов'язані між собою і лише в комплексі вони здатні забезпечити ефективний добір навчальних матеріалів для змісту двомовного навчання при вивченні УЖМ та української мов.

Перспектива подальших розвідок полягає в обґрунтуванні та конкретизації змісту навчання жестового діалогічного мовлення глухих учнів, питань швидкості пред'явлення інформації у різних мовах, визначення середнього темпу, що стане оптимальним показником доступності й зрозумілості мовлення.

Література

1. Адамюк Н. Б. Програми «Українська жестова мова» та рекомендації до розподілу програмового матеріалу для підготовчого, 1 – 12 класів спеціальних загальноосвітніх

навчальних закладів для дітей глухих та зі зниженим слухом / Н. Б. Адамюк. – К. : Поліграфкнига, 2010. – 160 с.

2. Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам : лингводидактика и методика: [учеб. пособ. для студ. лингв. и филол. фак. высш. учеб. заведений] / Гальскова Н. Д., Гез Н. Г. – М. : Академия, 2004. – 336 с.

3. Збірка програм з вивчення української жестової мови / С. В. Кульбіда, І. І. Чепчина, Н. Б. Адамюк, Н. В. Іванюшева. – К. : СПКТБ УТОГ, 2008. – 432 с.

4. Концепція білінгвального навчання осіб з порушеннями слуху / [С. В. Кульбіда, І. І. Чепчина, Н. Б. Адамюк, А. В. Замша, Н. А. Зборовська, Н. В. Іванюшева, О. М. Лещенко]. – К. : УТОГ, 2011. – 53 с.

5. Кульбіда С. В. Жестова мова як знакова система / С. В. Кульбіда / Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. – Вип. 10. – Київ: Науковий світ, 2009. – С.109 – 113.
<http://lib.iitta.gov.ua/1979/1/KulbidaSL2009.4.pdf>

6. Кульбіда С. В. Концептуальні засади навчання нечуючих і використання жестової мови (на матеріалі зарубіжної теорії і практики) / С. В. Кульбіда // Жестова мова й сучасність. – 2008. – Вип. 3. – С. 26–53. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/1978/>

7. Кульбіда С. В. Нове в законодавстві України щодо забезпечення прав глухих як лінгвістичної меншини / С. В. Кульбіда // Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами. – 2013. – № 10 (12). – С. 39–52. – Режим доступу : http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgiin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apnvlop_2013_10_6.

8. Кульбіда С.В. Науково-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих / С. В. Кульбіда / Автореферат дис. на здобуття докт. пед. наук. за спец. 13.00.03. – спеціальна педагогіка. – К., 2010. – 38 с. www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C..

9. Кульбіда С. В. Філософські підходи теоретико-методологічної бази спеціальної освіти: джерела розвитку нечуючої особистості / С. В. Кульбіда // Жестова мова й сучасність. – 2012. – Вип. 7. – С. 175–196. <http://lib.iitta.gov.ua/1983/>

С.В. Кульбіда

К вопросу о принципах отбора языковых, речевых, иллюстративных, видеоинформационных материалов к содержанию программы «Украинский жестовый язык»

В статье представлен вопрос использования общих и специальных принципов овладения жестовой коммуникативной компетентностью на уроках украинского жестового языка. Определены особенности подбора речевого, языкового, иллюстрированного, видеоинформационного материала при использовании представленных принципов в процессе биллингвального обучения.

Ключевые слова: биллингвизм, украинский жестовый язык, специальные принципы, жестовая коммуникативная компетенция, язык, речь, программа, видеоинформация.

Svitlana Kulbida

On the question of the language selection, speech, illustration, video information materials to the content of the curriculum "Ukrainian sign language"

This article shows how the selection and the analysis principles of matching of language, speech, video information material to the semantic content of the software subject "Ukrainian sign language" were made. The basic position of their application in the process of bilingualism to the semantic content of the software subject "Ukrainian sign language" (USL)

Efficiency mastery of sign-communicative competence in the lesson USL on secondary special schools for deaf people depends largely on the quality of the speech, speech, illustrations, video informative material used in the content mastery of knowledge and skills. Selection of training materials for program content USL based on general and specific principles of bilingual education.

Language material requires the inclusion of language learning content cliché speech functions, aggregates pauses, elliptical structures, etc., ie, phrases, expressions, grammatical structures that violate the terms of the grammar of the Ukrainian language, however, is a typical sign of dialogue natural speech. Contents of training should also include linguistic markers of social relations, expressions of folk wisdom, bezekvivalentnyh and connotative vocabulary, expressions, greetings, thanks and more. You must also take into account the needs and abilities of students, their speech experience. Only if that footage will be interesting and relevant prevailing skills of students presented the dialogue will be understood and learned.

Keywords: *speech principle, language, Ukrainian sign language, video information material, bilingual education.*

References:

1. Adamiuk, N. (2010). *Ukrainian Sign Language: programs and recommendations for distribution of program material for the preparatory, 1 - 12 classes of special secondary schools for deaf and hard-f-hearing children.* Kyiv: Polihrafknyha.
2. Galskova, N. D. (2004). *Teoriia obucheniia inostrannym yazykam: lingvodidaktika i metodika* [The theory of learning a foreign language: Didactics and methodology]. Moscow: Academia
3. Kulbida, S., Chepchyna, I., Adamiuk, N., & Ivaniusheva, N. (2008). *Collection of programs for Ukrainian Sign Language learning.* Kyiv: SPKTB UTOG.
4. Kulbida, S., Chepchyna, I., Adamiuk, N., Zamsha, A., Zborovska, N., Ivaniusheva, N., & Leshchenko, L. (2011). *Conception of bilingual education of hearing impairment people.* Kyiv: Ukrainian Society of the Deaf.
5. Kulbida, S. (2009). Sign Language as a sign system. *Didactic and socio-psychological aspects of correctional activity in special school, 10*, 109-113.
6. Kulbida, S. (2008). Conceptual principles of deaf education and Sign Language use (on materials of foreign theory and practice). *Sign Language and Modernity, 3*, 26-33. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/1978/>
7. Kulbida, S. (2013). Ukraine New legislation on the rights of the deaf as a linguistic minority. *Actual problems of education and training of people with special needs, 10 (12)*, 39-52. Retrieved from www.irbis-nbuv.gov.ua
8. Kulbida, S. (2010). *Theoretical and methodological principles of Sign Language using in teaching process of the Deaf:* Author's summary of doctoral dissertation. Institute of Special Pedagogics, NAES of Ukraine, Kyiv. Retrieved from www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C
9. Kulbida, S. (2012). Philosophical approaches of theoretical-and-methodological base of special education: source of development of deaf personality. *Sign Language and Modernity, 7*, 175-196. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/1983/>